DOI: 10.58242/millifolklor.1122684

ESKİ TÜRK VE KORE-JEJU MEZAR HEYKELLERİ ÜZERİNE ŞAMANİSTİK BİR YORUMLAMA*

A Shamanistic Interpretation on Ancient Turkic and Korean-Jeju Grave Statues

Dr. Öğr. Üyesi Nükhet OKUTAN DAVLETOV**
Dr. Juyeong JANG***

ÖZ

Altay Şamanizminde mühim bir rol oynayan ve esasında eski ölüye tapınma ile ilişkili olan atalar kültü, hem Güney Sibirya'da hem de Kore yarımadasında güçlü bir biçimde yaşatılmakta ve bu külte dair uygulamalar tarihte ve günümüzde önemli benzerlikler taşımaktadır. Özellikle cenaze ve anma törenlerinde ölünün mezarının, mezar heykelinin ya da tasvirinin kanlı veya kansız kurbanlar sunularak beslenmesi yoluyla ruhun teskin edilmesi uygulaması, geçmişte olduğu gibi içinde bulunulan XXI. yüzyılda da Şamanizmi yaşatan Koreliler ve Sibirya Türkleri arasında hâlâ sürdürülmektedir. Bu sebeple eski Türk ve Kore-Jeju mezar heykellerinin tarihlendirilmesi ve esas yapılış amaçları farklı olsa da bu çalışmada her iki heykel grubu Şamanik atalar kültü içerisinde yorumlanmıştır. Jeju Adası'ndaki mezar heykelleri sıklıkla taşıdıkları nesnelere ya da ellerinin konumuna göre sınıflandırılmaktadır. Örneğin eller çaprazlanmışsa bu heykelin mezarı koruyucu işlev gördüğünü gösterirken, eller nazikçe birleştirilmişse bu heykelin ölüye hizmet etmek için orada olduğu anlamını taşımaktadır. Eğer heykel elinde bir yelpaze ya da fırça tutuyorsa bunun Konfüçyüsçülüğün bir etkisi olduğu, kılıç, mızrak ya da yarasa taşıyorsa mezarı koruduğu; elinde mektup varsa bunun da torunlarının geleceği için temennilerde bulunan merhumun düşüncelerinin bir yansıması olduğu ifade edilmektedir. Fakat heykellerin elinde kuş, yılan ya da balık gibi hayvanlar da olabilmektedir ve bu motifler Kore halkının en eski inancı olan Şamanizm kaynaklı görülüp birer totem olarak değerlendirilmektedir. Heykellerin kaşık, şarap kadehi ya da şarap şişesi taşırken tasvir edildikleri de tespit edilmiştir. Bunlar ise tartışmasız doğrudan ölen kişinin ruhunun beslenmesi uygulamasını göstermektedir. Ancak Kore'de çeşitli araştırmacılar ölüye öbür tarafta hizmet edecek insanları temsil eden Jeju Adası mezar heykellerini Şamanizm yerine Konfüçyüsçülüğün ön planda olduğu Orta Joseon Dönemi'nde yapılmış oldukları için tamamen bu inanç sistemi ile yorumlamaktadırlar. Bu çalışmada ise Jeju Adası heykelleri ile eski Türk mezar heykellerinin elinde ölünün beslenmesi amacıyla kadeh ya da kâse şeklinde nesnelerin tasvir edilmiş olmasının Şamanik bir ortaklık olduğu görüşüne varılmıştır. Eski Türkler ve Koreliler arasında mezar heykelleri aracılığıyla ölünün beslenmesi uygulamasının kaynağı olarak arkeoloji ve etnografya verilerine göre sahip olduğu en az 40.000 yıllık geçmişle Konfüçyüsçülük ya da Budizmden daha eski bir inanç sistemi olan Şamanizmin gösterilmesi, metodolojik olarak daha uygun görülmüştür. Bu doğrultuda Kore'deki birçok dini hareketi veya sosyal fenomeni anlamanın en iyi yollarından birinin Şamanizmi anlamak olduğunu belirten bilimcilerin ifadelerinden yola çıkılarak yarımadada Budizmin ve Konfüçyüsçülüğün Şamanizmden etkilenmiş olduğu ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Ayrıca Jeju mezar heykellerinin de içinde bulunduğu anıt ve totemlerin temelde Şamanik birer kült nesnesi olması, atalar kültü dâhilinde cenaze uygulamalarına hizmet etmeleri dışında farklı dinlerden kişi ve kuruluşların tutumlarıyla da açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler
Türk, Kore, Jeju, Şamanizm, mezar heykeli.

ABSTRACT

The cult of ancestors which plays an important role and essentially is associated with the worship of the ancient dead in Altai Shamanism, is strongly maintained both in South Siberia and in the Korean peninsula. The practices related to this cult, on the other hand, have significant similarities in history and today. Especially the practice of appeasement of the soul by offering blood or bloodless sacrifices and feeding the grave, grave statue or image of the deceased in funeral and commemoration ceremonies, is still perpetuated among Koreans and Siberian Turks who keep Shamanism alive in the 21st century, as in the past. For this reason, although the dating of the old Turkic and Korean-Jeju grave statues and their main construction pur-

* Geliş tarihi: 28 Mayıs 2022 - Kabul tarihi: 6 Haziran 2023
Okutan Davletov, Nükhet; Jang, Juyeong. "Eski Türk ve Kore-Jeju Mezar Heykelleri Üzerine Şamanistik Bir Yorumlama" *Millî Folklor* 139 (Güz 2023): 181-193

** Kapadokya Üniversitesi, Nevşehir/Türkiye, nukhetdavletov@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-9312-8385.

*** Dongduk Kadınlar Üniversitesi, Avrasya Türk Araştırmaları Enstitüsü, Seul/Güney Kore, jangjuyeong@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0002-2933-4624.

poses are different, both groups are interpreted within the Shamanic cult of ancestors in this study. Grave statues in Jeju are often classified according to the objects they carry or the position of their hands. For example, if the hands are crossed, this indicates that the statue is protecting the tomb, while if the hands are gently joined, it means that this statue is there to serve the dead. It is stated that if the statue is holding a fan or brush, it is an influence of Confucianism; if it carries a sword or spear, it protects the grave; if he has a letter in his hand, it is a reflection of the thoughts of the deceased who made wishes for the future of his grandchildren. However, there may also be animals such as birds, snakes or fish in the hands of the statues, and these motifs are considered as totems, originating from Shamanism, the most ancient belief of the Korea. It has also been determined that the statues are depicted carrying a spoon, wine glass or bottle, and these directly show the practice of feeding the soul of the deceased. Since Jeju statues were made in the middle Joseon period, when Confucianism rose, various researchers interpret these statues, which represent people who will serve the dead on the other side, with this belief system instead of Shamanism. Despite this, it is concluded that it is a Shamanic similarity that goblet or bowl-shaped objects were depicted in the hands of Jeju and old Turkic tomb statues to feed the dead. It was found more appropriate methodologically to show Shamanism as the source of the practice of feeding the dead through tomb statues among the ancient Turks and Koreans. Because according to archaeology and ethnography, this belief is at least 40,000 years old and older than Confucianism or Buddhism. For this purpose, it has been tried to reveal that Buddhism and Confucianism in the peninsula were influenced by Shamanism, based on the statements of scientists who argue that one of the best ways to understand many religious movements or social phenomena in Korea is to understand Shamanism. In addition, the fact that the monuments and totems, including the Jeju tomb statues, are basically Shamanic cult objects, have also been tried to be explained by the attitudes of people and organizations from different religions, apart from serving funeral practices within the cult of ancestors.

Keywords
Turkic, Korean, Jeju, Shamanism, grave statue.

Giriş

Doğu Asya'da eski zamanlardan beri, doğaüstü varlıkların insan dünyasında canlılarla bir arada bulunduğuna inanılmaktadır. Buna göre göğün veya evdeki mutfağın tanrısına kadar insanların yaşadığı her yerde ayrı bir sorumlu güç vardır. Bu makalenin odak noktalarından birini oluşturan Kore'nin Jeju Adası heykellerinin yorumlanmasında sıklıkla başvurulan ve esasında Kore Şamanizmine eklemlenmiş olan Konfüçyüsçülükte de tanrıları gök tanrısı (天神) yer tanrısı (地神) ve ölen insanların ya da ataların ruhları yani ata tanrılar (鬼神) olarak üçe ayırmak mümkündür. Konfüçyüsçülükte Orta Doğu kökenli Semitik dinlerde olduğu gibi her şeyden önce tek başına var olan bir tanrı düşüncesi yoktur; aksine tanrı, nesnelerin doğasında bulunan gizemli ve ilahî enerjidir. Bu nedenle Konfüçyüsçülükte nesnelerin sayısı kadar tanrı olduğu ileri sürülebilir (Lee 2011: 480). Söz konusu düşünceye göre insanlar da ölümle birlikte tanrı haline gelmektedir; ancak öncelikle öldükten sonra kendisi için düzenlenen anma töreninin öznesi olmaları gerekmektedir. Bu durum, bir çocuğun yetişkinliğe adım atmasından farksız görülmekte ve bu tören, herkesin geçmek zorunda olduğu bir eşik kabul edilmektedir (Lee 2011: 482).

1. Atalar Kültü ve Ruhların Beslenmesi

Kore'nin Goryeo Hanedanlığı'nda ataları anmak için düzenlenen törenler Budizm etkisiyle tapınaklarda gerçekleştirilirken, Joseon Hanedanlığı'nda Budizm'den Konfüçyüsçülüğe geçiş nedeniyle ritüel alanları da tapınaklardan günlük yaşamın geçtiği evlere taşınmıştır. Konfüçyüsçülükte ölenin ruhunun hayattayken yaşadığı eve geri döndüğüne inanılmaktadır. Bu sebeple cenazenin gömülmesinin ardından hazırlanan ve ölen kişinin ruhunun yeni bir bedene yerleşmesini temsil eden ağaçtan bir tablet üzerine ölünün adı yazılmaktadır. Ardından bu yazıt, ölünün evine getirilerek evdeki kutsal mekâna yerleştirilmektedir (Lee 2011: 488-489). Bu pratik, Şamanizmde olduğu gibi "ölen kişilerin ruhlarının, yaşayan insanlarla bir arada var olduğuna" (Yoo 2004: 6) inanıldığının bir göstergesidir.

Yukarıda Kore'de Konfüçyüsçülüğün Şamanizm ile birleştiği ifade edilmiştir. Bu sebeple atalar kültünün esas olarak Şamanizm temelli olduğu düşüncesinden yola çıkılarak benzer inanış ve uygulamalar, Şamanlığı günümüzde de yaşatan Türk halklarından Hakaslarda aranmıştır. Kore'de ailenin ata ruhlarıyla bir arada bulunmasına imkân veren söz konusu ağaç tabletlerin ve çalışmanın ilerleyen bölümlerinde incelenecek olan mezar heykellerinin Türk halklarındaki karşılığı olarak ise periyodik kurban ritüelleriyle beslenen ve yine ölen kişinin somut varlığının devam etmesini sağlayan ev içinde saklanan ve mezarların ya da anıt mezarların yakınlarına dikilen antropomorfik tasvirler görülmüştür. Tryjarski'nin "kutsal putlar" (2012: 392) olarak gördüğü bu tarz tasvirler, Butanayev'e göre Güney Sibirya'da eski Türk döneminden çok daha önce, Tagar Devri'nde ortaya çıkmıştır (1996: 180). Vadetskaya ise Baykal bölgesindeki ve Krasnoyarsk'taki Bronz Çağı mezarlarından da Altaylıların "ocağın koruyucusu" olarak gördükleri bu figürlere benzer kuklalar çıkarıldığını ifade ederek Butanayev'in öne sürdüğü tarihi daha da eskilere götürmüştür (1981: 67-68).

Türklerin evlerindeki ağaçtan ya da çeşitli nesnelerden yontularak yapılmış "küçük put ve heykeller" (Yörükân 2006: 23), tarih boyunca pek çok seyyahın dikkatini çekmiş; aileden biri öldüğünde onu temsil eden bir suretin evde saklanması uygulamasından Ebu'l Gazi Bahadır Han da bahsetmiştir (Günay ve Güngör 2015: 63). XIII. yüzyılda Marco Polo da aynı putları Moğollarda görmüş ve bu tasvirlerin evde nasıl beslendiklerini şöyle anlatmıştır: "Bunlar öğle ve akşam yemeğine geldiklerinde ilk önce ufak bir yağlı et parçası almakta, tanrının ve kendi kadınlarıyla oğullarının ağzına sürmekte" (Roux 1999: 210).

Orta Çağ'da Türk halkları arasında yaygın olduğu tespit edilen ve atalar kültünden kaynaklanan bu uygulamanın etnografik dönemde de devam ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim Alekseyev de dindar Sibirya Türklerinin evlerinde şaman ataların suretlerini sakladıklarını kaydetmiştir (2013:106). Hakasların *tös* dedikleri bu tasvirler için hazırlanan ayrı bölmelere *tösib* yani "tös evi" adı verilmekteydi (Butanayev 1986: 91). Aynı şekilde Moğol Şamanizmini ele aldığı çalışmasında Banzarov da bu ata tasvirlerine ilişkin olarak, bir kişi öldüğünde onun çocukları ve kardeşlerinin, ölene benzeyen bir figür yontup bunu evlerinde muhafaza ettiklerini ve evde pişen ilk yemeği önce ona sunduklarını kaydetmiş; ayrıca onu öperek "bu bizim sevdiğimiz kişinin tasviridir," sözleriyle tapındıklarını ifade etmiştir (1891: 30-31).

Gerçekten de yaşamın sürdürülmesi için bir gereklilik olan yemek, Türk halkları arasında ölülerin gömülmesi sırasında yapılan törenlerde olduğu gibi belirli dönemlerde anılması için evde/mezarlıkta düzenlenen törenlerin de en göze çarpan özelliklerinden biridir. Nitekim VIII. yüzyıl runik metinlerinde cenaze ya da yas töreni anlamında karşılaşılan bir kelime olan *yog*, XI. yüzyıla gelindiğinde Kaşgarlı tarafından da ölü gömüldükten sonra 3 ya da 7 gün içinde verilen yemek olarak açıklanmıştır (2005: 699). Görüldüğü üzere eski Türkçe metinlerde cenaze töreni anlamında kullanılan bu kavram, esasında katılanlara ve ölenin ruhuna yemek verilmesi uygulamasının etrafında şekillenmektedir. Farklı kültürlerden seyyahlar, tarihçiler, misyonerler ve elçiler de bu geleneğe dikkat çekmişlerdir. Örneğin, Romalı tarihçi Iordanis, MS V. yüzyılda Hun hükümdarı Attila'nın cenaze töreninde Hunların yemek dağıttıklarını kaydetmiştir (Okutan Davletov 2021: 221, Mierow 1915'ten). Çin kaynaklarında da Türklerde biri öldüğünde tüm akrabaların koyun ve at kestiklerinden bahsedilmektedir (Taşağıl 1995: 98). X. yüzyılda İbn Fadlan da Oğuzların ölenin ardından mutlaka hayvan kurban ettiklerini ifade etmiştir (Okutan Davletov 2021: 222-223). Günümüz Hakasları arasında da yemeğin dâhil olmadığı bir cenaze ya da anma törenine rastlanamamaktadır. Hatta Hakas

mezarlıklarında bu ritüeller için yapılmış masalar bulunmaktadır. Görüşme yürütülen Hakas Şaman Tatyana Kapichnikova da ölenin alt dünyaya çıkacağı yolculuktan önce mutlaka beslenmesi gerektiği için ölene bir masa kurulduğu, cenazeye gelenlerin yanlarında yiyecek ve içecek getirdiği bilgisini paylaşmıştır (Okutan Davletov 2021: 218-225). Özkan, tanrılar ve ata ruhları gibi kutsalların bu şekilde beslenmesi uygulamasını "lütuflarını kazanmak için onları yemeğe davet etmek" olarak değerlendirmektedir (2003:24). Aynı şekilde Banerji de yemeğin sadece açlığı gidermekte ve bir şölen yaratmakta değil, aynı zamanda insan yaşamı üzerinde her açıdan etkili olduğuna inanılan kutsal güçlerin yatıştırılmasında da başvurulan bir ritüel aracı olduğunu belirtmektedir (2003: 82).

Türk halklarında tarihî kaynaklar aracılığıyla yüzlerce yıl boyunca takip edilebilen ata ruhlarının beslenmesi uygulaması, Altay halklarında ortak bir inanışın sonucu ortaya çıkmış uygulamalardan olmalıdır. Nitekim XII-XV. yüzyıllar arasında İç Asya'ya gelen gezginler ve misyonerler, Tatar olarak bahsettikleri halklarda ölen kişinin önüne et ve süt olan bir masa kurulduğunu söylemektedirler (Katanov 2004: 57). XIII. yüzyılda Plano Carpini de benzer şekilde Moğollar arasında önemli bir kişi öldüğünde ölen için et ve kımız koyulan bir masa hazırlandığını belirtmektedir (Ayan 2015: 50-51). Ural halklarından Mansilerde de ölünün önüne çeşitli yiyeceklerin bulunduğu bir masa koyulmakta ve ruhun beslenmesi sağlanmaktadır (Okutan Davletov 2021: 218-225, Rombandeyeva 1993'ten).

Geleneksel dini Şamanizm olan Altay halklarından Korelilerin Joseon Hanedanlığı'nda ön plana çıkan Konfüçyüsçülükte de anma törenlerinde atalara yiyecek sunma uygulaması devam etmiştir. Kore'de bu ibadet sırasında prosedür, ataların ruhlarının çağırılması, yemek servisi, alkollü içki ikramı şeklinde ilerlemektedir. Ataların ruhlarının çağırılması aşamasında ruhu çağırmak için tütsü yoluyla yayılan aromatik kokular ve bir kâseye dökülen alkolü içki kullanılmaktadır (Kim 2013: 76). Ölü için kurulan sofrada yemek olarak ise Kore şiş kebabı, balık, erişte, haşlanmış sebze ve Kimçi bulunabilmektedir (Yoon 2007: 84). Burada dikkat çekici olan ise yaşayan insan için kurulan sofranın aksine ölü için hazırlanan sofrada pilav tabağının, ortada duran kaşığın soluna yani batısına, çorba kâsesinin ise kaşığın doğusuna yani sağına konumlandırılmasıdır (Yoon 2007: 84). Bu uygulama, Türk Şamanizminde alt dünyanın ters yön kabul edilen batıda bulunduğu ve oradaki yaşamın orta dünyadakinin tersi olduğu inancı sebebiyle cenaze ve anma törenlerinde gerçekleştirilen mezar tavaflarının güneş yönünün tersine yapılmasını hatırlatmaktadır. Mezar eşyalarının da eski Türk döneminden itibaren mezarlara tahrip edilerek koyulması da aynı inanıştan kaynaklanmaktadır (Okutan Davletov 2021: 191, 218).

Kore'de ölüm yıldönümünde yapılan ve yukarıda bahsedilen törene *jesa* adı verilmektedir. Ata ruhu anıldıktan sonra ise törene katılanlar hep birlikte yiyip içmektedirler (Park 2016: 34). Şamanizmi günümüzde de yaşatan Sibirya Türklerinden Hakasların *ibïrïğ* adını verdikleri anma törenleri de köyden köye veya aşiretten aşirete farklılıklar göstermekle birlikte ölümün ardından 3, 7, 20, 40. günler ile 6. ay ve 1. yılda düzenlenmektedir. Bu anma törenlerinde de cenazede olduğu gibi bir masa kurulmakta, ateş yakılıp içine yiyecek ve alkollü içki ile süt ya da çay gibi içecekler atılarak ölünün ruhu beslenmektedir. Ardından törene katılanlar da bu masada yiyip içmektedirler (Okutan Davletov 2021: 318-319). Bu sebeple esasında Şamanizm kaynaklı olan ölüm ile ilgili pek çok inanış ve uygulama gibi ölü aşı geleneğinin de içinde bulunulan XXI. yüzyılda Kore ve Hakas kültürlerinde hâlâ güçlü bir biçimde sürdürülmekte olduğu gözlemlenebilmektedir.

2. Eski Türk ve Kore-Jeju Mezar Heykelleri

Literatürde ölüler için yapılan cenaze törenlerinin genellikle iki ana amaca hizmet ettiğine dair yorumlar dikkat çekmektedir. Buna göre ilk aşamada ölü bedenden bir an önce kurtulmak, ruhu bedenden ayırarak bu dünyayı unutmasını ve tamamen öbür dünyada kalmasını sağlamak ön plandayken, ata tapınımının ortaya çıktığı ikinci aşamada ise ölülerle bu dünyada yaşayanlar birbirine bağlanmaya çalışılmaktadır. Bu adımda ölünün adı yaşatılırken ruha bu dünyada varlığını sürdürebileceği bir yer sağlanmakta ve ölüyü anmak için zaman ve para harcanmasını da gerektiren çeşitli yöntemlere başvurulmaktadır (Park 2008: 14-16). Bu durum, ölümü kabul etmediği için geride kalanlara zararı dokunabileceğine inanılan yeni ölüye karşı hissedilen korkunun, yerini zamanla ata statüsüne ulaştığı için saygı duyulan eski ölüye tapınmaya bırakmasıyla ilişkilidir (Okutan Davletov 2021: 297). Eski Koreliler için de cenaze, bu dünyadaki hayatı sona eren ölülerin ruhlarının yeraltı dünyasına yemek ve gerekli eşyalarıyla güvenli bir şekilde varıp yeni bir hayata başlaması için geride kalanların düzenledikleri bir törendi (Park 2008: 48).

Standart Korecede mezar anlamına gelen *mudeom*, ölenleri gömmek için yapılan bir yer olmasının yanı sıra ailenin sosyal statüsünü temsil eden bir anıttı ve geleneksel Kore düşüncesine göre bir mezar ne kadar büyükse orada yatan kişinin sağlığındaki otoritesi de o kadar sağlam olmalıydı (Kim 2007: 37). Kore'de Üç Krallık[1] döneminin hükümdarları da İskit-Tagar kağanları ve eski Türkler gibi siyasi ve sosyal statülerini göstermek ve bu dünyadaki yaşamlarını alt dünyada da sürdürmek umuduyla mezar yapıları için büyük çaba sarf etmişler ve görkemli kurganlar yaptırmışlar, yaşarken sahip oldukları değerli eşyaları bu kurganlarda yanlarına almışlardır. Fakat Altay Şamanizmine uygun olarak dekore edilmiş bu mezarlar, Budizm'in Kore'de yaygınlaşmasıyla birlikte yavaş yavaş kaybolmaya başlamıştır (Park 2008: 53-54). Bununla birlikte birer anıt görevi gören mezarların çevresinin taş heykellerle süslenmesi uygulaması ise farklı inanç sistemleriyle birlikte gelişerek devam etmiştir.

Jeju'daki mezar heykelleri, Şamanik taş kültü bağlamında değerlendirilebilecek olması sebebiyle bu çalışmanın odak noktalarından biri olarak seçilmiştir. Volkanik bir bölge olan Jeju Adası'nda taş, sağlamlığı ve kalıcılığı nedeniyle çeşitli amaçlarla kullanıldığı gibi Kore Şamanizminde de çok önemli bir yere sahiptir. Öyle ki bölgede rüzgâr tanrısı gibi pek çok tanrının yanı sıra taş tanrısı da vardır (Lee 2011: 258). Aynı şekilde mezarları süsleyen heykeller de Şamanizmde taşın sonsuz yaşam sembolü olarak görülmesi sebebiyle taştan hazırlanmıştır. Eski Türkler de aynı Şamanik düşünce sebebiyle taş anıtlarını *bengü* yani ebedi sıfatıyla nitelemişlerdir. Benzer şekilde Uygur kağanı Moyan Çor'un Taryat yazıtının batı yüzündeki kalıcı olma temennisi, Aydın'ın (2018: 44-45) şu okumasında da görülebilir: *Bıñ yılık tümen künlük bitiğimin belgümün bunta yası taşka yaratıtdım* "Bin yıllık on bin günlük yazıtımı ve damgamı burada yassı taş üzerine yazdırttım".

Bu ortak düşünce yapısına bir diğer örnek olarak Jeju'da mezarlara verilen ad gösterilebilir. Dikkat çekicidir ki söz konusu adada mezar için *mudeom* yerine *san* kelimesi kullanılmaktadır ve bu kelimenin esas anlamı dağdır. Kurgan tarzındaki bu geleneksel mezarların şekil itibarıyla dağa benzemesi sebebiyle bu ad kullanılmaktadır. Bu gelenek Altay halkları için eski bir Şamanik uygulama olmalıdır, Nitekim Çin kaynaklarında Türklerin mezarlarının dağ biçiminde olduğu kaydedilmiştir. Alan araştırmaları sırasında Sibirya Türklerinden Hakasların da mezara gitmek anlamında *tağzar sığarğa* yani "dağa çıkmak" ifadesini kullandıkları ve mezarlarını yüksek yerlere yaptıkları görülmüştür. Mezarların düzlükte bulunduğu durumlarda dahi mezarlığa gitme eyleminin

aynı şekilde *tağzar sığarğa* ifadesiyle karşılanmasını, ölüleri yüksek ya da dağlık alanlara gömme uygulamasının halkın bilincindeki bir yansıması olarak değerlendirmek mümkündür (Okutan Davletov 2021:170).

Jeju'da *san* denen bu mezarlar koruyucu olarak görülen çeşitli taş heykellerle çevrelenmekteydi (Bkz. Resim 1). Bu antropomorfik heykellere *dongjaseok* (童子石), *dongjasang* (童子像, çocuk figürü), *jijsin* (地神, yer tanrısı) ve *jaseok* (子石, çocuk taşı) gibi adlar verilmektedir. Ancak bunlar arasında en çok kullanılan ad *dongjaseok* olmuştur (Kang 1992: 174).

Resim 1. Jeju mezarlarından biri, Juyeong Jang, Jeju Adası, Güney Kore, 24.10.2020

Dongjaseok kavramının içinde çocuk ve hizmetçi ya da köle anlamlarına gelen *dong* kelimesi bulunmaktadır. Buradan türeyen *dongja* kelimesi ise erkek hizmetçi anlamına gelmektedir. Ancak daha sonraları *dongjaseok*lar adada popülerleştikçe cinsiyete bakılmaksızın yapıldığı anlaşılmaktadır (Choi ve Kim 2018: 44). Boyları 50 cm ile 1 metre arasında değişebilen *dongjaseok*lar ölüye hizmet ediyormuş gibi görünmesi için beli hafif bükük ya da iki elini önünde kibarca birleştirmiş şekilde yapılmakta ve mezarların yanlarına yerleştirilmekteydi (Lee 2009: 45). Jeju'da *dongjaseok* dikme geleneği, Joseon döneminde XV-XVII. yüzyıllarda başlamış, XVIII-XIX. yüzyıllarda gelişmiş ve bu tarihten sonra ise yaygınlığını kaybederek XX. yüzyılda tamamen terk edilmiştir. Jeju'daki bu heykeller, Kore'nin diğer bölgelerinde bulunmadıkları için adaya özgü atalar kültünün bir ürünü olarak değerlendirilmektedir (Choi ve Kim 2018: 44). Bunlar oyma yöntemleri, taşın cinsi gibi özellikler bakımından da Kore Yarımadası'nın diğer bölgelerindeki mezar heykellerinden farklılık gösterdikleri için genellikle *Jeju dongjaseok* olarak adlandırılmaktadırlar (Lee 2009: 45). Bunlar Jeju'daki en yaygın antropomorfik taş heykellerdir ve mezarların hepsinde olmasa da genel olarak büyük mezarların önünde birbirine bakan en az bir çift muhafız vardır (Nemeth 1983: 13).

Joseon döneminde mezarların çevresine *dongjaseok* dikme geleneği, kraliyet mezarlarındaki taş işçiliği geleneğinin halk arasındaki bir yansıması olarak değerlendirilmektedir; çünkü kraliyet mezarlarında kullanılan özel taş heykellerin daha alt sınıftaki soylu kişilerin ya da zengin bile olsalar halktan kişilerin mezarlarına dikilmesi izin verilmeyen bir uygulamaydı[2] (Kim 2007: 30). Bu sebeple kraliyet mezarları görkemli taş heykellerle dekore edilirken halktan kişilerin mezarları için daha küçük boyutlarda ve farklı özelliklerde taş heykeller tercih edilmekteydi. Zenginlerin yaptıkları bu taş heykeller erken dönemlerde oldukça detaylıydı; ancak Orta ve Geç Joseon Dönemi'nde gerçek proporsiyonlar yavaş yavaş yok olmuş ve ortaya Jeju'nun ünlü figürleri çıkmıştır (Lee 2009: 46).

Kore yarımadasındaki mezar heykellerinin çoğunda giysiler ve vücutlar çok detaylı bir şekilde gösterilirken, Jeju Adası'ndaki mezar heykelleri yerli insanlar tarafından yapıldığı için bu taşlar ustalık bakımından daha zayıf olarak nitelenmiştir; çünkü genellikle heykellerin baş kısımlarına odaklanmakla yetinildiği görülmektedir (Lee 2008: 123). Jeju taş heykelleri, dikildiği dönem ve yapılış amaçları bakımından eski Türk mezar heykellerinden farklı olsa da öbür dünya inanışları ve atalar kültü ile ilgili olmasının yanı sıra üslup bakımından da eski Türk mezar heykellerine benzemektedir. Bu konu aşağıda detaylı olarak ele alınmaktadır.

Kore'de genel olarak *dongjaseok* adı verilen antropomorfik mezar heykellerinin temsil ettiği kişiler ya da meslek grupları çok çeşitlidir. Örneğin mezarın soluna bir âlim heykeli, sağına ise bir generalin heykelinin yerleştirilmesi uygulaması, Birleşik Silla Dönemi'nde Çin'den alınıp Joseon Hanedanlığı'na kadar devam ettirilmiştir (Kim 2007: 20-30). Âlim heykeli, Jeju'da da yarımadada olduğu gibi önemsenmiştir. Nitekim adadaki en eski ve en yaygın heykel türü budur. Jeju'da 2007 Aralık'a kadar incelenen yaklaşık 1100 mezar heykelinin içinde bu gruptan olanların sayısı 800'dür (Lee 2008: 178). Jeju'daki diğer *dongjaseok*lar ise sıklıkla taşıdıkları nesnelere ya da ellerinin konumuna göre sınıflandırılmaktadır. Örneğin eller çaprazlanmışsa bu heykelin mezarı koruyucu işlev gördüğünü gösterirken, eller nazikçe birleştirilmişse bu heykelin ölüye hizmet etmek için orada olduğu anlamını taşımaktadır. Eğer *dongjaseok* elinde bir yelpaze ya da fırça tutuyorsa bunun Konfüçyüsçülüğün bir etkisi olduğu, kılıç ya da mızrak taşıyorsa mezarı koruduğu; elinde mektup, çiçek ya da müzik aleti varsa bunun da torunlarının geleceği için temennilerde bulunan merhumun düşüncelerinin bir yansıması olduğu ifade edilmektedir. Fakat *dongjaseok*ların elinde kuş, yılan ya da balık gibi hayvanlar da olabilmektedir ve bu motifler Kore halkının eski inancı olan Şamanizm kaynaklı birer totem olarak değerlendirilmektedir. *Dongjaseok*ların kaşık, şarap kadehi ya da şişe taşırken tasvir edildikleri de tespit edilmiştir (Bkz. Resim 2-3). Bunlar ise doğrudan ölen kişinin ruhunun beslenmesi uygulamasını göstermektedir (Lee 2009: 59-60).

Resim 2. Kaşık tutan çift ve tek mezar heykelleri, Juyeong Jang, Jeju Adası, Güney Kore, 24.10.2020.

Resim 3. Kadeh tutan mezar heykeli, Juyeong Jang, Jeju Adası, Güney Kore, 24.10.2020.

Bu çalışmada eski Türk ve Kore-Jeju mezar heykellerinin Şamanik bir ortaklığı olarak değerlendirilen nitelikler de özellikle cenaze ve anma törenlerinin yeme-içme ile ilgili olan bu motifleridir. Eski Türklerin antropomorfik mezar heykelleri, savaşçının sağlığında öldürdüğü kişi sayısı kadar dikilen balballardan ve Jeju Adası heykellerinden farklı olarak ölene hizmet eden kişileri göstermemekte; doğrudan savaşçılar ya da beylerin ölümlerinin ardından onları temsil eden taştan figürler olarak yapılmakta ve zaman içinde yukarıda bahsedilen *tös*ler ile aynı amaca hizmet etmekteydi. Roux, ölen kişinin ölümden aylar sonra yapılan cenaze töreninde ölünün heykelinin dikilmesiyle birlikte öbür tarafa geçmiş sayılan ölünün artık bir ataya dönüştüğünü ifade etmektedir (Okutan Davletov 2021: 304). Ölünün uzun saç örgülerini, küpelerini, kemerini, silahlarını ve diğer aksesuarlarını gösterecek biçimde oldukça detaylı yapılabilen eski Türk mezar heykellerinin bu çalışma için önem arz eden özelliği ise Jeju heykellerindeki gibi göğüs kısmında ellerin arasında kadeh ya da kâse şeklinde nesnelerin tasvir edilmiş olmasıdır (Bkz. Resim 4).

Resim 4. Kadehleri ile eski Türk savaşçılarına ait mezar heykelleri, Nükhet Okutan Davletov, Tıva Cumhuriyeti, 02.07.2013.

Jeju *dongjaseok*larından çok daha eski olan bu mezar heykellerinin ellerindeki kadeh ya da kâseler sıklıkla ant kadehi olarak yorumlanmaktadır. Ancak Türk cenaze gelenekleri incelendiğinde bu yorumun kontekste uygun olmadığı görülmektedir. Nitekim İbn Fadlan, X. yüzyılda Oğuzlardan biri öldüğünde cesedin eline şarap dolu bir kadeh verildiğini ve ölü için kurban törenlerinin yapıldığını kaydetmiştir (Şeşen 2016: 15). XIII. yüzyılda Rubruck da Kıpçakların ölen kişinin mezarının üzerine elinde bir kâse ve yüzü doğuya dönük olduğu halde heykelini yaptıklarını, ölünün mezarına da ayrıca içinde kımız ve et olan kaplar yerleştirildiğini kaydetmiştir (Katanov 2004: 57). İgor Kızlasov da eski Türklerde ölen kişinin doğrudan kendisinin gösterildiği bu mezar heykellerinin ellerinde kadeh olmasını, ölünün kendi *yog* töreninde temsilî olarak bu-

lunduğu ve cenaze törenine katılanlarla birlikte yiyip içmesinin tasviri şeklinde yorumlamıştır (Okutan Davletov 2021: 219-221, Kızlasov 1994'ten).

Ölen kişiyi yeni bir hayata uğurlama amacı taşıması ve bu uğurlama töreni için bir araya gelen insanların yerine getirdikleri ritüellerin de bir tür bayramı anımsatması sebebiyle Hakasçada anma törenleri de esas olarak "düğün" ve "bayram" anlamlarına gelen *toy* kelimesiyle karşılanmaktadır. Hakaslar arasında bu törenlere *üreen kĭzĭnĭñ toyı* "ölen kişinin toyu" da denmekte ve ölü için düzenlenen son anma törenine de *tügencĭ toy* "son toy" adı verilmektedir (HRS, 2006, s. 640). Alan araştırması sırasında görüşme yapılan Hakasların da bir insanın hayatında doğumda, evlilikte ve ölümde düzenlenen üç toyu olduğunu, bu toyların hepsinde de *uluğ stol* "büyük sofra" kurulduğunu belirtmiştir (Okutan Davletov 2021: 213). Romalı tarihçi Iordanis'in, MS V. yüzyılda Hun hükümdarı Attila'nın cenaze töreninde Hunların ölü aşı dağıttıklarını ve bu sırada yas ile neşenin birbirine karıştığı uç duygular sergilediklerini kaydetmiştir (Okutan Davletov 2021: 221, Mierow 1915'ten). Yas ve neşe duygularının birbirine karıştığının düşünülmesi, Türk Şamanizminde ölen kişiyi uğurlama töreni için bir araya gelen insanların yerine getirdikleri yeme içme ritüellerinin bir tür bayramı anımsatmasından kaynaklanmaktadır. Bu sebeple Kızlasov'un ölünün elindeki içki kabı ile kendisi için düzenlenen son toya katılıyor olması görüşü, tarihi kayıtlar ve arkeolojik verilerle daha uyumlu bir yorumdur. Bu ifadelere göre ölünün kendi fiziki bedeniyle cenaze töreninde bulunduğu ve elinde kadehi ile olan biteni izlediği; kendisini temsil eden tasviriyle ise daha sonra belirli aralıklarla gerçekleşecek olan anma törenlerindeki varlığının somutlaştırıldığı söylenebilir. Ancak belirtilmelidir ki eski Türk mezar heykellerinin cenaze yemeğine yalnızca ellerindeki kâse ya da kadehlerle değil, doğrudan ağızlarına yiyecek ve içeceklerin sürülmesi yoluyla da katıldıkları ve beslendikleri görülmektedir (Bkz. Resim 5). Nitekim ölüyü temsil eden heykellerin bazılarının ağız ve göğüs kısımları yiyeceklerin yağıyla kararmıştır (Okutan Davletov 2021: 219-222).

Resim 5. Ağzı yağlanmış bir eski Türk mezar heykeli, Nükhet Okutan Davletov, Tıva Cumhuriyeti Millî Müzesi, 2013 (Okutan Davletov 2021: 222).

Kore'de atalar kültü dâhilinde ölüye öbür tarafta hizmet edecek insanları temsil eden taş heykeller dikme uygulaması ise Şamanizme değil, Orta Joseon Dönemi'nde Konfüçyüsçülüğün yaygınlaşmasına bağlanmaktadır (Lee 2009: 45). Nemeth de Jejuluların Şaman, Taoist ve Budist geçmişe sahip bir halk olarak taşa tapınma konusunda uzun bir deneyime sahip oldukları için bu yeni heykellerin adada yadırganmadığını; ancak bunların esas olarak Konfüçyüsçü bürokrasi sınıfının kendi sosyal düzenlerini ülkeye yaymaya çalışmasının etkisi olduğunu ileri sürmüştür. Ona göre Jeju'ya sürgün edilen ve merkezî hükümeti temsil eden yöneticiler, kendi düşünceleri doğrultusunda Jeju'da kendilerine bir yurt yaratmışlardır (Nemeth 1983: 5-9, 19).

Bu çalışmada ise yaygın Konfüçyüsçü yorumlamalara karşın Kore Şamanizmi üzerinde durmanın yerinde olacağı düşünülmektedir. Ch'oe de Kore'deki birçok dini hare-

keti veya sosyal fenomeni anlamanın en iyi yollarından birinin Şamanizmi anlamak olduğunu ileri sürmektedir (1984: 232). Nitekim Kore'nin yerli dini Şamanizm olarak kabul edilmektedir (Park 2016: 5). Öyle ki Budizm de bölgede Şamanizmden etkilenmiş, Şamanist panteondaki tanrılar dahi zamanla Budistleştirilmiştir. Bunlara örnek olarak *Sansin* (dağ tanrısı), *Yongwangsin* (deniz tanrısı), *Mungansin* (kapı tanrısı), *Umulsin* (kuyu tanrısı) gibi Şamanik tanrılar gösterilebilir. Nitekim doğal afetleri önlemek için Buda yerine *Sansin*'e, çocuk sahibi olmak için *Chilseong*'a (Büyük Ayı tanrısı) ve deniz kazalarını önlemesi ya da iyi bir balık avı için *Yongwangsin*'e tapılmaktadır. Ayrıca Kore Şamanizminin sembolü olarak yorumlayabileceğimiz *jangseung* denen totemlerin dikilmesi törenleri de Şamanizm ve Budizm'in birleşimine uygun bir örnek olacaktır. Bu törene *jangseungje* adı verilmektedir ve Budist tapınaklarında düzenlendiği de bilinmektedir. Örneğin Namhae'deki Daeheungsa tapınağındaki *jangseungje*, Budizm'in Şamanizm ile karışarak halk kültüründeki benimsenmesinin en net örneklerinden biri olarak kabul edilmektedir (Seo 2019: 49, 70). Halk müziği, dil ve millî kıyafetlerin yanı sıra Kore kültürünün en önemli sembollerinden olan bu *jangseung*lar çoğunlukla ağaçtan oyularak hazırlanmakta ve halkı felaketlerden koruması için köylerin girişine dikilmektedir. İki-üç metre yüksekliğe ulaşabilen *jangseung*ların tepesine antropomorfik bir baş yerleştirilmekte ve genellikle bir erkekle bir kadından oluşan çiftler halinde tasarlanmaktadırlar (Šiaučiūnas-Kačinskas 2008: 123). Eskiden Kore'de Şamanist dindarlığın sembolü olan *jangseung*, Kore milliyetçiliğinin korunması ve yeniden canlandırılması çalışmalarında da önemli görülmüştür.

Kendileriyle ilgili en erken kayıtların Silla dönemine (MÖ 57 - MS 935) kadar götürülebildiği *jangseung*lar, bulundukları bölgeye ve işlevlerine göre farklı adlar alabilmektedirler. *Jangseung* terimi standart Korecedir ve genellikle Seul bölgesinde kullanılırken güney bölgelerde ise söz konusu totemler *dangsan harabeoji* (kutsal dağın dedesi) ve *dangsan halmeoni* (kutsal dağın ninesi) olarak da bilinmektedir. Güney ve Kuzey Chungcheong Eyaletlerinde de *susari* (su durdurucu) ve *susalmok* (su durduran ağaç) gibi adlar taşımaktadırlar. Jeju'nun taş mezar heykellerinin de bu Şamanik tasvirlerin bir türü olarak görüldüğü anlaşılmaktadır. Nitekim Kore'nin güney bölgelerinde *jangseung*ların taştan yapıldığı ve Jeju Adası'ndaki *jangseung*lara da bu sebeple *dolharubang* (taş dede)[3] dendiği ifade edilmektedir (Šiaučiūnas-Kačinskas 2008: 123, Bang 2001'den). Bu sebeple ölenin ruhuna onu kadeh ve kaşıklarla besleyerek hizmet eden bu mezar heykelleri her ne kadar Konfüçyüsçü bir ortamda inşa edilmiş olsalar da geleneğin temelinde Şamanizm bulunmaktadır.

Resim 6. Soldaki Fotoğraf: Kaşık tutan mezar heykeli, Juyeong Jang, Jeju Adası, Güney Kore, 24.10.2020. Sağdaki Fotoğraf: Kadeh tutan mezar heykeli, Nükhet Okutan Davletov, Taraz, Kazakistan, 13.06.2014.

Resim 7. Soldaki Fotoğraf: Eski Türk mezar heykeli, Nükhet Okutan Davletov, Çolpon Ata, Kırgızistan, 09.06.2014. Sağdaki Fotoğraf: Mezar heykeli, Juyeong Jang, Jeju Adası, Güney Kore, 24.10.2020.

Jeju mezar heykellerinin de içinde bulunduğu *jangseung*ların temelde Şamanik birer kült nesnesi olması, atalar kültü dâhilinde değerlendirilebilecek cenaze uygulamalarına hizmet etmeleri dışında Hıristiyanların tutumlarından da anlaşılmaktadır. Nitekim *jangseung*lar pek çok örnekte Hristiyanlar tarafından birer put kabul edildiği için 80'li yılların sonunda ve 90'larda fizikî zarara uğratılmıştır. Hıristiyanlık ve yerli din Şamanizm arasındaki bu çatışma Kore medyasında ilahiyatçılar, ruhanî liderler ve halkbilimcilerin tartıştığı bir dinî çeşitlilik meselesi haline gelmiştir. Örneğin Noryangjin'deki bir *jangseung* inşası sırasında toteme zarar verilmiş, tamamlandıktan sonra da kilise ve Hıristiyanların muhalefeti nedeniyle altı ay boyunca dikilememiştir. Sonunda dikildiğinde ise bir ay içinde yakılmıştır. Yangın hasarından üç yıl sonra dahi tepkiler dinmemiş, *jangseung* kalıntıları bir elektrikli testere ile parçalanmıştır. Kore medyası, Şamanizm ve Hıristiyanlık arasındaki çatışmayı gösteren bunun gibi bir dizi olay bildirmiştir (Kwon 2020: 55-58).

Hakas Cumhuriyeti'nde de Hakasların *sarçın* dedikleri totemlere karşı benzer eylemler gerçekleştirilmektedir. En son 2020'de Hakasların yoğun olarak yaşadıkları Askiz Bölgesi'nde Şamanlar tarafından toplu ibadet törenleriyle dikilmiş olan ağaç bir totem, kimliği belirsiz kişiler tarafından Kore örneğindeki gibi testere ile kesildikten sonra yakılmıştır. Hakas Şamanlar ise kutsal kabul edilen bir mekâna yapılmış olan bu saygısızlıktan sonra ruhların öfkeli olduğunu ifade etmişlerdir (Sizıh 2020). Medyada bu olayın diğer benzer suçlarla bağlantılı olabileceği bilgisi de paylaşılmıştır. Nitekim Askiz bölgesinde son birkaç yılda altı kez Şamanizmin kutsal alanlarına saygısızlık yapılmıştır. Yerel bir Şamanist dinî cemiyet olan *Ada Kibïrï'*nin başkan yardımcısı Evgeniya Sultrekova bu konuda 5 Şubat 2020'de kendi Instagram hesabında paylaştığı fotoğrafların altına ise şunları yazmıştır: "Bizim dinimiz Şamanizm. […] Ortodokslar için kiliselerin ve Müslümanlar için camilerin kutsal olması gibi Hakaslar için de *sarçın* kutsaldır."[4]

Sonuç

Hakas Cumhuriyeti'nde ve Kore'nin Jeju Adası'nda yürütülen alan araştırmalarına ve literatür taramasına dayanan bu çalışmanın sonucunda Altay Şamanizmi kapsamında değerlendirilebilecek olan atalar kültünün hem Güney Sibirya'da hem de Kore yarımadasında güçlü bir biçimde yaşatıldığı ve bu külte dair uygulamaların tarihte ve günümüzde önemli benzerlikler taşıdığı tespit edilmiştir. Lee de güncel alan araştırmaları sonucunda hem Kore'de hem Orta Asya'da yaşayan Korelilerin özellikle cenaze tören-

leri üzerinde Şamanizm etkisinin bugün dahi sürdüğünü ifade etmektedir (2022: 185-186).

Kimi kaynaklarda eski Türk mezar heykellerine benzer şekilde taş dede olarak adlandırılan ve ölenin ruhunu besleyerek ona hizmet eden Jeju mezar heykelleri, Kore'de Konfüçyüsçülüğün ön planda olduğu bir ortamda yapılmış olduğu için Konfüçyüsçü felsefe ile yorumlanmaktadır. Ancak Kore'de Jeju *dongjaseok*larının da içinde bulunduğu heykellerin ve totemlerin temelde Şamanik birer kült nesnesi olması, atalar kültü dâhilinde cenaze uygulamalarına hizmet etmeleri dışında farklı dinlerden kişi ve kuruluşların tutumlarından da anlaşılmaktadır. Dikkat çekicidir ki hem Hakas Cumhuriyeti'nde hem Kore'de Şamanik totemlerin ve heykellerin benzer biçimlerde tahrip edildiği olaylar pek çok kez kaydedilmiştir.

Bununla birlikte eski Türkler ve Koreliler arasında mezar heykelleri aracılığıyla ölünün beslenmesi uygulamasının kaynağı olarak arkeoloji ve etnografya verilerine göre sahip olduğu "en az 40.000 yıllık" (Davletov 2021: 19, 22) geçmişle Konfüçyüsçülük ya da Budizmden daha eski bir inanç sistemi olan Şamanizmin gösterilmesi, metodolojik olarak daha uygun görülmüştür. Cenaze ve anma törenlerinde ölünün beslenmesi uygulamasının geçmişte ve günümüzdeki örnekleri üzerinde durulduğunda ölü aşı geleneğinin, içinde bulunulan XXI. yüzyılda Kore ve Hakas kültürlerinde güçlü bir biçimde sürdürülmekte olduğu görülmüştür. Bu sebeple eski Türk ve Kore-Jeju mezar heykellerinin tarihlendirilmesi ve yapılış amaçları farklı olsa da her iki gruptaki idollerin elinde ölünün beslenmesi amacıyla kadeh, kâse ya da kaşıkların tasvir edilmiş olmasının bir ortaklık olduğu sonucuna varılmıştır. Türkolojide ilk kez ele alınan bu konuda şüphesiz cevaplanmamış pek çok soru vardır. Ancak eski Türklerin kültürel ve genetik mirasçıları olan günümüz Sibirya Türkleri ile Korelilerin de dâhil olduğu Altay halkları arasında Şamanizm bağlamında bir kültürel devamlılıktan söz etmek mümkün görünmektedir.

YAZARLARIN KATKI DÜZEYLERİ: Birinci Yazar %50; İkinci Yazar %50.
ETİK KOMİTE ONAYI: Çalışmada etik kurul iznine gerek yoktur.
FİNANSAL DESTEK: Çalışmada finansal destek alınmamıştır.
ÇIKAR ÇATIŞMASI: Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

NOTLAR

1. Goguryeo, Silla, Baekje Hanedanlıkları dönemi.
2. Kore'de mezarlara taş heykellerin dikilmesi bazı kurallara tabiydi. Alt sınıftan kişiler, yaşarken kendilerine hizmet edecek kölelere sahip olmadıkları için ölümden sonra da *dongjaseok* yapmalarına izin verilmemekteydi (Hwang 2015: 30).
3. *Dol / tol* (돌) kelimesi Korece "taş" anlamına gelmektedir. Bu kelime Altayistikte de başvurulan örneklerdendir: Türk. *taş*, Yak. *tâs*, Çuv. *çul*, Moğ. *çilagun*, Kor. *tol* (Ercilasun, 2014: 26).
4. https://www.instagram.com/evgeniyalvovnak/ (Erişim tarihi: 12.09.2021).

KAYNAKÇA

Alekseyev, Nikolay Alekseyeviç. *Türk Dilli Sibirya Halklarının Şamanizmi*. Çev. Metin Ergun. Konya: Kömen Yayınları, 2013.
Ayan, Ergin. *Plano Carpini'nin Moğolistan Seyahatnamesi (1245-1247)*. Ankara: Gece Kitaplığı, 2015.
Aydın, Erhan. *Uygur Yazıtları*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2018.
Banerji, Chitrita. "The Propitiatory Meal". *Gastronomica, 3*/1 (2003): 82-89.
Banzarov, Dorji. *Chernaya vera ili Shamanstvo u Mongolov i drugie stati*. Sankt-Peterburg: Tipografiya imperatorskoy akademii nauk, 1891.
Butanayev, Viktor Yakovleviç. "Pochitaniye tosey u Hakasov". *Traditsionnaya kultura narodov Tsentralnoy Azii* içinde (ss. 89-112). Novosibirsk: İzdatelstvo Nauka. Sibirskoe otdelenie, 1986.
——. *Traditsionnaya kultura i byt Hakasov*. Abakan: Hakasskoe kn. izd., 1996.
Ch'oe, Kilsŏng. "Male and Female in Korean Folk Belief". *Asian Folklore Studies, 43,* 2 (1984). 227-233.

Choi, Ji-hoi ve Kim, Myoun. "제주의 돌문화 가치와 지역중심 문화콘텐츠 활용에 관한 연구". *The Association of Korean Photo-Geographers 28*, 3 (2018): 41-50.

Davletov, Timur B. *Sibirya'dan Anadolu'ya Türk Şamanizmi'nin Sosyolojisi*. Ed. Nükhet Okutan Davletov. İstanbul: Urzeni Yayınevi, 2021.

Ercilasun, Ahmet Bican. *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*. 14. Baskı. Ankara: Akçağ Yayınları, 2014.

Günay, Ünver ve Güngör, Harun. *Başlangıçtan Günümüze Türklerin Dinî Tarihi*. Kayseri: Berikan Yayınları, 2015.

Hakassko-Russkiy Slovar. Red. O. V. Subrakova. Novosibirsk: Nauka, 2006.

Hwang, Si Kwon. "제주 돌하르방의 종합적 연구". Yayımlanmamış Doktora Tezi. Seul: Myeongji Üniversitesi, 2015.

Kang, Chang Un. "제주도의 동자석 연구- 분포와 형태를 중심으로". *Research Institute for the Tamla Culture,* 12 (1990). 143-192.

Katanov, Nikolay Fedoroviç. *Türk Kabileleri Arasında*. Konya: Kömen Yayınları, 2004.

Kim, You Jin. *제주의 무덤*. Korea: Seoul, 2007.

Kim, Mi-Yeong. "설화를 통해 본 조상 제사의 인식 체계". *Association of Korean Genealogical Studies*, 4 (2013). 71-101.

Yoon, Okhee. *Jesawa charye*. Seul: Donga ilbo, 2007.

Kwon, Hyeokhui. (2020). "The Creation of Urban Village Rituals and Participant Groups: A Case Study of the *Jangseung* Ritual of Noryangjin, Seoul". *Korean Anthropology Review* 4 (2020): 39-70.

Lee, Chang-Hoon. *제주 동자석 II*. Korea: Jeju, 2008.

——. "제주동자석 (濟州童子石) 고찰". *Jejustudies Akademik Sunum Makaleleri* 1, (2009). 41-73.

Lee, Dong-İn. *Yurdundan Uzakta Bir Halk: Kazakistan Korelileri Üzerine Sosyo-Kültürel Bir Çalışma*. İstanbul: Urzeni Yayınevi, 2022.

Lee, An Na. "제주와 몽골의 '돌 신앙'- 신체(神體)의 산육신적 특성을 중심으로", *The Review of Korean Culture Studies 37*, (2011). 255-288.

Lee, Wook. "조상 제사의 의미와 기억의 의례화(儀禮化)". *KOREAN STUDIES* 19. (2011). 473-500.

Mahmut, Kaşgarlı. *Dîvânü Lügâti't-Türk*. Çev. Seçkin Erdi, Serap Tuğba Yurteser. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2005.

Nemeth, David. "Graven Images and Cosmic Landscape on Cheju Island." *Korean Culture* 4, 1. (1983): 4-19.

Okutan Davletov, Nükhet. *Hakas Türklerinde Şamanizm ve Ölüm*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2021.

Özkan, Ali Rafet. *Dinlerde Kurban Kültü*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2003.

Park, Tae H. *장례의 역사* . Korea: Paju, 2008.

Park, Hyunjoo. "Kore Halk Kültüründe Ölü Gömme Gelenekleri". Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, 2016.

Roux, Jean-Paul. *Altay Türklerinde Ölüm*. Çev. Aykut Kazancıgil. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 1999.

Seo, Jinseok. "Outlines of Korean Shamanism." *Introduction to Korean Spirituality*. Ed. Seo Jinseok ve Kaspars Kļaviņš. Riga: University of Latvia Press, 2019: 24-107.

Sizıh, Yuliya. "Vandaly oskvernili izvayanie, vozdvignutoe shamanami dlya blagopoluchiya Hakasii" (12 Şubat 2020) 20 Mayıs 2022. <https://gazeta19.ru/index.php/v-khakasii/item/38698-vandaly-oskvernili-izvayanie-vozdvignutoe-shamanami-dlya-blagopoluchiya-khakasii>

Şeşen, Ramazan. *İbn Fadlan Seyahatnamesi ve Ekleri*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2016.

Šiaučiūnas-Kačinskas, Martynas. "Comparative research on Korean jangseungs and Lithuanian religious monuments." *Acta Orientalia Vilnensia* 9, 1 (2008): 121–135.

Taşağıl, Ahmet. *Gök-Türkler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1995.

Tryjarski, Edward. *Türkler ve Ölüm*. Çev. Hafize Er. İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2012.

Vadetskaya, Elga Borisovna. *Skazy o drevnih kurganah*. Novosibirsk: İzd. Nauka, Sibirskoe otdelenie, 1981.

Yörükân, Yusuf Ziya. *Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri Şamanizm*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2006.

Yoo, Kwon-Jong."유교의 상례와 죽음의 의미". *Philosophical Investigation*, 16 (2004): 5-32.